

Сергій Білошицький

КОНСЕНСУСНО-КОМПРОМІСНА МОДЕЛЬ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ЗМІСТ, ЗАВДАННЯ, МЕХАНІЗМИ

У статті розглянуто особливості взаємин держави, політикуму і суспільства в процесі формування загальнонаціональної стратегії розвитку. Досліджується практика окремих країн Східної Європи і Латинської Америки, які в умовах посттоталітарних трансформацій формували стратегії шляхом впровадження консенсусно-компромісної форми взаємодії учасників політичних відносин. Пропонується використати цей досвід для вироблення загальнонаціональної стратегії розвитку України на сучасному етапі.

Ключові слова: держава, суспільство, політичні відносини, загальнонаціональний консенсус, політичний компроміс, стратегія розвитку.

Biloshitskiy S. The consensus-and-compromise-based model of forming the national strategy of Ukraine's development: objectives, contents, mechanisms. *The peculiarities of relations between the state, the political class and the society in the process of forming the national development strategy are considered in the article. The author studies the experience of some Eastern Europe and Latin America countries that under the circumstances of post-totalitarian transformations formed their strategies by implementing the consensus-and-compromise-based form of interaction between participants of political relations. It is suggested to borrow the experience for forming the national strategy of Ukraine's development at the modern stage.*

Keywords: state, society, political relations, national consensus, political compromise, development strategy.

У сучасному українському суспільстві, яке переживає глибоку внутрішньополітичну кризу і зіткнулося з гострими геополітичними викликами, неухильно зростає потреба в стабілізації соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку, новій якості функціонування демократичних інститутів влади і прогнозів

результатів їх діяльності. Тому консенсусно-компромісна форма взаємодії учасників політичних відносин викликає незмінний інтерес багатьох професійних політиків та науковців.

Проблеми гармонізації взаємовідносин держави і суспільства досліджувалися в різні часи такими мислителями і державними діячами, як Ш. де Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, Дж. Локк, О. Конт, Г. Спенсер, Х. Арендт, Дж. Ролз, Ю. Хабермас, Р. Даль, Ф. Фукуяма, Ф. Закарія та ін., які встановили пряму залежність між характером подібної взаємодії і загальною ефективністю державної політики. Серед сучасних українських науковців питанням розробки консенсусно-компромісних моделей відносин свої праці присвячували І. Курас, Ю. Левенець, М. Михальченко, Ф. Рудич, С. Кульчицький, А. Гальчинський, Д. Видрін, В. Литвин, яким вдалося, з одного боку, узагальнити світовий досвід демократизації західних суспільств, а з іншого – дослідити національні традиції гармонізації владно-суспільних відносин.

Водночас, для наукового та експертного середовищ залишається актуальним розгляд ультрасучасних тенденцій та найближчих перспектив взаємодії Української держави і суспільства в контексті останніх європейських ініціатив керівництва країни та глибоких суспільно-політичних трансформацій, викликаних драматичними подіями «перезавантаження влади» в січні–березні 2014 року. Розгляд цього питання і присвячується ця стаття.

Приголомшливий крах режиму В. Януковича дивним чином нагадав колапс комуністичних режимів країн Центральної й Східної Європи, «обвал» ряду диктаторських режимів Азії та Африки. Скрізь причинами найглибших системних криз політичної й соціально-економічної систем виступали узурпація влади з боку вузького правлячого угруповання, ставка на адміністративні методи розв'язання питань власності, відчуження громадськості від механізмів володарювання, витиснення опозиції та інститутів громадянського суспільства з процесів прийняття політичних рішень, звуження ідеологічного дискурсу державної пропаганди, екзистенціальна криза основ суспільного буття.

На жаль, перераховані фактори були властиві всьому періоду незалежності сучасної Української держави. За рідкісним винятком, правлячі політичні еліти розглядали періоди свого правління

як можливість безроздільно панувати, ігноруючи інтереси й вимоги як конкуруючих політичних груп, так і суспільства в цілому, особливо тих соціальних прошарків, котрі не утворюють їхню електоральну нішу. У цей період заклики до затвердження консенсусно-компромислої моделі прийняття політичних рішень озвучувалися, як правило, опозицією і мали декларативний характер з метою досягнення необхідного публічного політичного позиціонування. Однак, здобувши владу, колишня опозиція відмовлялася від діалогу з опонентами та поверталася до сповідування політики однобічних дій.

Як констатує І. Василенко, перед пострадянськими політиками дуже часто виникала спокуса перейти у наступ, прагнучи викликати в співрозмовника відчуття розгубленості й поразки. Насправді, відзначає політолог, сучасний самовпевнений політик, який вважає, що він знає усе краще за своїх опонентів, взагалі не здатний запитувати, а значить, не здатний зрозуміти співрозмовника. Як наслідок, політичні діалоги, ініційовані владою, перетворюються на монологи, які закривають перспективу спільних пошуків істини [1, с. 261–262].

Можна погодитися з думкою Б. Волошнікова про те, що політичні інститути сучасної України в ідейно-організаційному відношенні більше подібні на сталінське ВКП(б)У, ніж на західні демократичні проекти. Багаторічне функціонування однопартійної системи в СРСР сформувало стиль роботи, за яким партія будується за суворо ієрархічним принципом. «Є партійна аристократія, умовно політбюро, і рядові члени партії. Варіанти найважливіших, кардинальних напрямів дії формуються верхівкою партії, рішення ухвалюються, як правило, одноосібно керівником партії, а рядові члени тільки інформуються про прийняті резолюції... Взаємодії з іншими партіями, особливо між правлячими й опозиційними, відрізняються крайньою нетерпимістю... Керівництво сучасних партій, як і в радянські часи, особливо успішно виявляє себе в придушенні внутрішньопартійних дискусій та інакомислення...» [2], – констатує експерт.

Таким чином, рівноправний і змістовний діалог як інструмент вибудовування консенсусно-компромислої форми взаємодії учасників політичних відносин не має традицій у вітчизняному політи-

кумі навіть на рівні внутріпартійних відносин, що ретранслюється на інші рівні прийняття політичних рішень – міжпартійні, коаліційні, загальнодержавні та міжнародні. Установка на політику односторонніх дій стала закріплюватися на рівні політичної свідомості частини політичних еліт і мас, ставши стійкою складовою політичної культури українського суспільства (про що свідчить збільшення політичної ваги радикальних політичних партій, громадських організацій і рухів).

Саме схильність суб'єктів української політики радикалізувати свою позицію і не чути аргументи опонентів призвела до жахливих людських жертв під час громадянських протестів у Києві в лютому 2014 року. Можна також стверджувати, що схильність до односторонніх дій «команди перемігшого Євромайдану» багато в чому спровокувала радикальні сепаратистські виступи громадян у південно-східних областях України та АР Крим. Логіка абсолютного домінування правлячої політичної сили запустила складну зворотну реакцію опонентів, що загрожує розвалом цілісності й самої державності українського суспільства.

У цій ситуації політикум і суспільство повинні прийняти принципове рішення про вичерпаність для України політичної практики односторонніх дій. З урахуванням історичних наслідків розгортання окреслених політичних конфліктів у глобальному та національному масштабі необхідно визнати, що компромісна форма взаємодії політичних суб'єктів виступає як найбільш цивілізована, відповідальна, безпечна і ефективна. Тому особливого значення для вітчизняної політичної практики набуває розвиток та апробація різних механізмів і технологій досягнення соціально-політичної згоди.

Теорія політичної науки засвідчує різноманіття політичних компромісів. Вони можуть мати місце на різних рівнях – міждержавному й внутрішньодержавному. Міждержавний компроміс необхідний там, де існують суперечності між двома або більше державами, які виражаються в територіальних спорах і конфліктах. Внутрішньодержавні компроміси розв'язують, як правило, конфліктні ситуації усередині самої держави, а ці конфлікти можуть мати політичний, національний, релігійний, економічний та інший характер. Джерела політичного компромісу необхідно

шукати в інтересах суб'єктів політики, що вступають у компроміс. Це головне в аналізі суперечностей, що лежать в основі політичних компромісів. Де немає спільності інтересів, там не може бути єдності цілей, не говорячи вже про єдність дій. Звідси висновок: у будь-якому компромісі обов'язково повинен бути присутнім ланцюг «інтерес – ціль – дія» та їхня єдність [3, с. 9–10].

Історично найбільшу здатність до компромісів виявляли ліберальні демократії Заходу, сам соціальний устрій яких, а також тип господарської діяльності, політичний розвиток та діалогова політична культура полегшували й стимулювали взаємні поступки та пошук балансу інтересів. Однак досвід перехідних процесів 90-х рр. XX ст. у країнах Латинської Америки й Східної Європи продемонстрував ефективність використання деяких моделей розв'язання політичних конфліктів за допомогою компромісів. Їхній зміст зводився, з одного боку, до зміцнення слабких, уперше імплантованих у незвичний соціокультурний ґрунт демократичних інститутів, а з іншого – до зниження гостроти конфліктів, що виникають унаслідок реалізації політичного курсу і кадрових призначень. Ідеться про практику підписання так званих пактів – політичних угод між лідерами провідних партій або політичних сил. Укладання пакту означало самообмеження амбіцій основних протиборчих сторін, відмову від біполярної моделі політичної боротьби, прийняття взаємних зобов'язань та інституціональне їхнє оформлення [4].

Самі пакти були результатом проведення багатотурових національних круглих столів. Першим прикладом успішного проведення в Європі подібного національного круглого столу можна вважати переговори між урядом і всіма парламентськими політичними партіями в Іспанії у 1977 р., які закінчилися підписанням цілої низки угод, що дістали назву «Пакту Монклоа». Насамперед, пакт передбачав примирення стосовно розуміння історії, припинення пошуку правих і винуватих у громадянській війні 1936–1939 рр., яка коштувала іспанському народові понад півмільйон життів. Після укладення пакту у так званій Долині смерті поховали під написом «Вони любили Іспанію» останки всіх загиблих під час іспанської громадянської війни, незважаючи на партійну належність.

Основні учасники «Пакту Монклоа» брали на себе певні соціально-економічні зобов'язання, при цьому ідучи на обопільні

поступки. Опозиція надала уряду мандат на проведення жорстких антиінфляційних заходів, включаючи заморожування заробітної плати, зниження видаткової частини бюджету, обмеження кредитів збитковим підприємствам. Але й уряд брав на себе певні зобов'язання: запровадити систему прогресивного оподаткування, реорганізувати фінансову систему, вжити заходів для боротьби з безробіттям, розширити свободу слова, посилити парламентський контроль над державними засобами масової інформації. Завдяки потужній підтримці з боку всіх громадських організацій, профспілок, церкви дуже скоро «Пакт Монклоа» здобув схвалення переважної більшості суспільства. Він був мало не одноставно проголосований депутатами у парламенті як закон. Цей документ забезпечив гармонізацію політичної трансформації постфранкістської Іспанії в повноправного члена цивілізованого співтовариства європейських країн [5].

На думку Л. Шевцової, саме політика проведення національних круглих столів і підписання відповідних пактів стала основним гарантом посттоталітарної трансформації Польщі, Чехії, Угорщини та цілої низки латиноамериканських країн. «Ця політика зняла напруженість зі ще слабких інститутів, обмежила рівень конфліктів, сприяла формуванню цілої системи договорів між владою і суспільством, між цивільними і військовими, між підприємцями і робітниками» [6, с. 82]. Виявилось, що практика прийняття консенсусно-компромисних базових угод є можливою й у суспільствах, далеких від стандартів західної ліберальної демократії, однак орієнтованих при цьому на одержання демократичної легітимності ухвалених рішень.

У рамках політичної конфліктології політичний консенсус розуміється як громадська згода певної соціальної спільноти (нації) і являє собою складний феномен, якому притаманні відповідна структура та різноманітний зміст. Класифікація типів консенсусу має власну ієрархію (тобто співпідпорядкованість), що особливо важливо враховувати, формуючи консенсус у дезінтегрованому, нестабільному суспільстві. Так, на думку Дж. Сарторі, є три основні рівні консенсусу: консенсус на рівні суспільства (основний консенсус), консенсус на рівні режиму (процедурний консенсус) та консенсус на рівні політики (програмний консенсус).

Перший рівень консенсусу є основним або ціннісним. Це показник того, поділяє це суспільство однакові ціннісні уявлення та цілі чи ні. Базовий консенсус є філософсько-світоглядною основою державного політичного курсу, він встановлює ціннісні орієнтири та обмежувальні рамки державної політики. Другий рівень консенсусу – процедурний (нормативний) – встановлює так звані «правила гри», які викладені в конституціях, законодавчих актах, договірних документах і т.п. та визначають порядок розв'язання конфліктів. Цей консенсус ґрунтується на поділюваному всіма сприйнятті домірності та справедливості демократичних інституціональних процедур. Третій рівень консенсусу – політичний (програмний) – визначає сфери публічної політики, які не піддаються регламентації й обмеженню, щоб залишити простір для маневрів політичних сил і збереження ними своїх електоральних ніш. Наявність цього рівня консенсусу дозволяє проводити вибори, здійснювати ротацію кадрів на виборних посадах і формувати нові урядові конфігурації [7, с. 123].

Таким чином, досягнення політичного консенсусу в українському політикумі й суспільстві вимагає масштабних за обсягами та толерантних за підходами зусиль політиків і громадських діячів з формування доктрини «спільної долі» українського соціуму. У рамках пошуку загального консенсусу необхідно генерувати позитивну програму майбутнього України, процедурного – закласти правові механізми консолідації суспільства та захисту прав меншостей, кадрового – передбачити механізми представництва в органах влади інтересів основних соціальних груп і правила вироблення оперативних компромісних рішень. Результатом цих зусиль може стати підписання суб'єктами української політики певного морально-правового документа (пакту, меморандуму, декларації, договору й т.п.), який регламентував би зміст загальнонаціонального консенсусу та механізми його досягнення.

Запропонована діяльність вимагає від суб'єктів вітчизняної політики відмови від філософії однобічних дій заради досягнення національного єднання, визнання за всіма соціальними (етнічними, конфесійними, територіальними, професійними й т.п.) групами українського суспільства права на врахування їх інтересів у сфері формування політики, залучення до роботи над базовим

документом значної кількості активістів громадського сектору та експертів з-поміж учених-суспільствознавців.

Можна припустити, що вибудовування доктрини загального (національного) консенсусу вимагатиме формування зовнішньополітичної, оборонної, правоохоронної, фінансово-економічної, гуманітарної, соціальної, енергетичної, екологічної й т.п. концепцій розвитку України. Процедурний консенсус повинен відповісти на питання про співвідношення використання в політичній практиці норм прямої і представницької демократій, характер взаємодії органів державної влади й місцевого самоврядування, систему взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства, роль моніторингу суспільних проблем у формуванні пріоритетів державної і регіональної політики.

Логіка «конструювання» загальнонаціонального консенсусу виходить із того, що в демократичному суспільстві вирішальний вплив на характер державного курсу справляє не яка-небудь конкретна ідеологія, а саме загальнонаціональна система цінностей. Водночас конкретний зміст державного курсу багато в чому залежить від ідеології тієї політичної партії (партійної коаліції), яка контролює уряд. Якщо внаслідок чергових виборів до влади приходить опозиційна партія (коаліція), то разом зі зміною правлячої сили міняється правляча ідеологія і, відповідно, державна політика так само зазнає певних змін, але фундаментальні цінності й норми залишаються при цьому не порушними.

Цілком очевидно, що ідея формування загальнонаціонального консенсусу буде сприйнята частиною політикуму і експертного співтовариства як свідомо утопічна й нежиттєздатна. Занадто великою є спокуса у сил, які вважають себе переможцями поточного моменту, монополізувати владу та втиснути суспільство в прокрустове ложе своїх ідеологічних схем, бачень та інтересів. Занадто великим є потенціал взаємної недовіри між основними протидіючими політичними силами. Однак посилення суб'єктності суспільних рухів і інститутів громадянського суспільства, викликане акціями громадянських протестів у Києві та інших регіонах країни, може стати важливим фактором приборкування егоїстичних устремлінь радикальних політиків. Як констатує Д. Видрін, «монополізація – це закон влади. Влада розширюється, абсолютна влада розширюється

абсолютно. Це аксіома, і ці процеси будуть відбуватися, природно, поки не з'явиться їм опір. Опір з боку суспільства» [8].

Слід також дослухатися до думки досвідчених і зважених інтелектуалів, які довели свою мудрість конструктивною політичною діяльністю. Зокрема, патріарх зовнішньої політики США Г. Кіссінджер застерігає нову українську владу від односторонніх дій, висувуючи такий аргумент: «Будь-яка спроба однієї частини України домінувати над іншою, що перетворилося на закономірність, згодом призведе до громадянської війни або до розколу країни... Ми повинні прагнути до примирення фракцій, а не до домінування однієї з них» [9].

При цьому важливо усвідомлювати, що в сучасному глобалізованому світі жодну проблему національного масштабу не можна розв'язати без врахування глобального контексту. Як застерігав ще в 70-х роках футуролог Я. Тінберген, «справжню взаємозалежність не можна відокремлювати від суверенної незалежності, однак надмірний упор на національний суверенітет, який існує в теорії, але досить обмежений на практиці, несе насіння конфронтації, антагонізму і, в остаточному підсумку, війни» [10, с. 70]. Відповідно, сторонами загальнонаціонального консенсусу, особливо в питаннях зовнішньої політики і оборони, також повинні виступати провідні геополітичні гравці та міжнародні організації.

Таким чином, формування реалістичної й конструктивної загальнонаціональної стратегії розвитку України та її реалізація в нашій країні можливі у разі використання технології демократичних країн – консенсусно-компромісної форми взаємодії учасників політичних відносин, яка, у свою чергу, спирається не на певну ідеологію, а на ідеологічний плюралізм і ціннісно-нормативний консенсус, закріплений в існуючих суспільно-політичних інститутах, моделях поведінки, традиціях та звичаях суспільства.

1. Василенко И. А. Политическая глобалистика : учебное пособие для вузов / И. А. Василенко. – М. : Логос, 2000. – 360 с.

2. Волошников Борис. Кризис партий и новый символ «Ордена Меченосцев» [Електронний ресурс] / Борис Волошников. – Режим доступу : Сайт «Хвиля». – 2014. – 9 марта. – <http://hvylya.org/analytics/politics/krizis-partiy-i-novyy-simvol-ordena-mechenostsev.html>, вільний. – Назва з титул. екрана.

3. Рахматов А. А. Политический компромисс как инструмент соглашения в политике: автореф. дис. на соискание наук. степени к. полит. н.: спец. 23.00.02 – «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / А. А. Рахматов. – М., 2009. – 18 с.
4. Глухова А. В. Компромисс и консенсус как методы регулирования и разрешения политических конфликтов [Электронный ресурс] / А. В. Глухова. – Режим доступа : Сайт «РЦМАДС». – <http://www.rciabc.vsu.ru/irex/pubs/glukhova4.htm>, вільний. – Назва з титул. екрана.
5. Писарчук Микола. Пакт Монклоа: іспанський урок для України [Електронний ресурс] / Микола Писарчук. – Режим доступу : Сайт «Діалог». – 2010. – 10 лютого. – <http://dialogs.org.ua/ru/periodic/page14737.html>, вільний. – Назва з титул. екрану.
6. Шевцова Л. Ф. Дилеммы посткоммунистического общества / Л. Ф. Шевцова // Политические исследования. – 1996. – № 5. – С. 80–91.
7. Сартори Дж. Управляемая демократия и управляющая демократия / Дж. Сартори // Мир политики. Суждения и оценки западных политологов. – М., 1992. – С. 122–127.
8. Щербакова Вера. Выдрин: Прошлая власть воровала с убытков, нынешняя же берет «свое» с прибыли / Вера Щербакова // День. – 2011. – 26 августа.
9. Kissinger Henry A. How the Ukraine crisis ends / Henry A. Kissinger // The Washington Post. – 2014. – 6 March.
10. Тинберген Я. Пересмотр международного порядка / Ян Тинберген ; [пер. с англ.], пред. акад. Д. М. Гвишиани, общ. ред. А. А. Рывкина. – М. : Прогресс, 1980. – 416 с.